

І. А. Ярошевич

Донецький національний університет

«Олітературення» фольклорних жанрів в оповіданнях Г. Квітки-Основ'яненка

Ярошевич І. А. «Олітературення» фольклорних жанрів в оповіданнях Г. Квітки-Основ'яненка. У статті проаналізовано особливий підхід Г. Квітки-Основ'яненка до створенні гумористичних оповідань — «олітературення». З'ясовано, що у творах письменника переважають дві моделі олітературення фольклорних жанрів: трансформація фольклорного сюжету та імітація фольклорної прози.
Ключові слова: *олітературення, трансформація, стилізація, творча інтерпретація, фольклорна достовірність, імітація.*

Ярошевич И. А. «Литературизация» фольклорных жанров в рассказах Г. Квитки-Основьяненка. В статье проанализирован особый подход Г. Квитки-Основьяненка в создании юмористических рассказов — «литературизация». Выяснено, что в произведениях писателя преобладает две модели олитературивания фольклорных жанров: трансформация фольклорного сюжета и имитация фольклорной прозы.
Ключевые слова: *литературизация, трансформация, стилизация, творческая интерпретация, фольклорная достоверность, имитация.*

Yaroshevich I. A. «Literarization» of folklore genres in stories of Kvitki-Osnovyanenka. The article analyzes the specific approach Kvitki-Osnovyanenka in the creation of humorous stories — «literarization». It is found that in the works of the writer prevails two models literarization folklore genres: the transformation of the folklore of the subject and the imitation of folk prose.
Key words: *literarization, transformation, stylization, creative interpretation, folklore the reliability of imitation.*

Увесь творчий доробок Г. Квітки-Основ'яненка є свідченням «нової, чисто народної русько-української літератури» [9:352]. Художня спадщина митця неодноразово була об'єктом багатьох досліджень різного плану, де визначалася сутність специфіки естетичних і світоглядних переконань прозаїка і драматурга (О. Білецький, О. Гончар, С. Зубков, О. Борзенко, Я. Вільна) та характер стильової манери, впливів, мистецьких традицій і художнього новаторства (С. Єфремов, Д. Чалий, О. Гончар, Є. Вербицька та ін.).

Зокрема, вітчизняна науково-літературна критика наголошувала на значних заслугах Г. Квітки-Основ'яненка «в осмисленні й обґрунтуванні далеких шляхів розвитку літератури», більше того «літературного процесу в Україні» [8:24].

Так, Д. Чижевський справедливо зауважує, що оповідання Г. Квітки-Основ'яненка написані українською мовою, будуються на засадах літературних і фольклорних впливів, а «чутливість Квітки найшвидше впливає з української народної вдачі та пісенної традиції» [11:355].

Уже наявність певних вказівок митця, що це «латинська побрехенька» — свідчить про його «відкритість до спілкування в контексті літератур світу» [1:19], він добре володів розумінням стихії життя, разом з цим «трансформуючи» у своїх творах і те, що притаманне народу. Слушною є думка Я. Вільної щодо фольклорної та літературної традицій, що хоча й позначалися на творчості письменника, але були не повною мірою осмислені. Значимо, що до цієї проблеми зверталися свого часу також І. Денисюк [5], Л. Горболіс [3].

Мета нашої розвідки — з'ясувати специфіку «олітературення» фольклорних жанрів Г. Квіткою-Основ'яненком в сатирично-гумористичних оповіданнях.

Проблему співвідношення і взаємовпливу фольклору і літератури можна розглядати за генетичним чи історичним і типологічним підходами. За історичним підходом передбачається співвідношення текстів і жанрів, «запозичення» із фольклору в літературу і навпаки, а також з'ясування генези окремих літературних жанрів.

На думку Р. Марківа, типологічний підхід охоплює всі «можливі подібності чи відмін-

ності між двома видами словесного мистецтва. Це стосується як універсальї, так і проблем специфіки фольклору як «особливої форми мистецтва» в галузі побутування, прагматики, структури, поетики, семантики» [7:215]. Генеза тексту народнопоетичного і літературного, як і співвідношення між ними, суттєво відрізняє, бо в письмовій літературі текст існує реально, у фольклорі — лише потенційно, «оскільки реалізується безпосередньо в процесі кожного виконання і є лише комплексом відомих форм та імпульсів (специфіка «усності»)» [7:215].

М. Грушевський наголошував на тому, що «між писаною і неписаною словесністю завжди існує певний зв'язок, часами дуже тісний і нерозривний, — певна дифузія, ендосмос і екзосмос, переливання з одної сфери до другої. Мотиви і манери писаної літератури ширяться в тих кругах, де розвивається словесність неписана. І навпаки: література писана абсорбує в собі в більшій або меншій мірі здобутки перед письменною, словесною творчістю і пізніше не перестає в більшій або меншій мірі черпати з усної творчості» [4:58–59].

Можемо говорити про умовний діалог двох художніх систем в історії словесного мистецтва або ж про ту закономірність розвитку літератури, де наявна трансформація фольклорних жанрів у прозові форми — процес олітературення.

Г. Квітка-Основ'яненко дуже цікавився народним побутом, звичаями, психологією селянина, був добре обізнаний з українською фольклорною традицією: «...наче та бджола, наносив у свої драми і оповідання багато солов'ячих щільників з квітчастої ниви української народної поезії» [2:113].

До ранніх спроб літературної обробки народної творчості належить гумористична пісня «Грицю, Грицю, до роботи», цикл віршів під промовистим заголовком «Шпигачки» та українські народні анекдоти, опубліковані трьома циклами у «Вестнике Европы» [2:115], що мали прямий вплив на формування творчої манери художнього мислення письменника. У повісті «Маруся» переплелися безпосередні життєві враження з уснопоетичним матеріалом. Зіставлення твору з фольклорними зразками свідчить про те, що розкриття теми, розгортання сюжету, характеристика персонажів подається через олітературення народнопісенних, баладних мотивів про кохання, розлуку, смерть закоханих. З незначною обробкою до твору залучені обрядові жанри фольклору: весільні пісні, римовані примовки, голосіння, ритуальні дра-

матизовані дійства, пов'язані з обрядами сватання, весілля, похорону. Дія розгортається як у легенді чи фантастично-героїчній казці — за умови випадку, який сприяє або перешкоджає здійсненню намірів чи бажань героя. Із появою повісті «Маруся» у творчості Г. Квітки-Основ'яненка розпочався етап інтенсивного освоєння фольклорного матеріалу, посилюється зв'язок із гуртком харківських романтиків, які збирали, публікували й художньо застосовували народнопоетичну творчість. Письменник активно листується з І. Снегирьовим і В. Далем, дискутує щодо спільного інтересу до фольклору та проблем його використання в літературі.

У гумористично-сатиричних творах, як і в соціально-побутових Г. Квітка-Основ'яненко трактує категорії добра і зла, правди і кривди у дусі народної моралі, етики, це підсилюється введенням до оповідань анекдотів, легенд, повір'їв, у яких віками відбивався характер народного світосприйняття.

Оповідання-анекдот «Салдацький патрет» (1833) оригінальне за жанровою структурою, складається з низки окремих епізодів-описів ярмарку, об'єднаних навколо портрета солдата і його автора — маляра Кузьми Трохимовича. Завдяки власним спостереженням та фольклорним мотивам «як у калейдоскопі, змінюються ярмаркові картини»: торгують селяни, солдат украв мішок груш, цигани продали сліпу коняку за видющу, чумак Штонь гуляє, вигідно продавши сіль; «...все живе, рухається, звучить, відтворюючи поезію і музику ярмарку» [10:266].

І. Денисюк стверджує, що Г. Квітка-Основ'яненко використовує не тільки популярні анекдоти Плінія Старшого з «Природничої історії», «образні сентенції» яких широко побутували в «усному обігові», користувалися попитом у мандрівних дяків, а й народні приповідки «швець — не вище копита», «не вище сандалій, шевчику», прислів'я «швець знай своє шевство, а у кравецтві не мішайся», «коли не піп, то не микайся в ризи» [5:10]. У передмові «Супліка до пана іздателя» до оповіді Г. Квітка-Основ'яненко писав: «Ти, може, приятелю, не позабував того, що змалу у школі вчив, так і згадуєш якусь латинську побрехеньку, що я тобі по своєму розкажу» [6:517].

Письменник застосовує прийом травестії, «перелицювання», вказуючи у підзаголовку — «Латинська побрехенька, по-нашому розказана». Однією з істотних рис, яка вирізняє анекдот від літературного твору, дослідники вважають відсутність у фольклорному

жанрі нарощування подій, «ступінчастості» його, детального тла, тоді як в оповіданні «Салдацький патрет» «анекдотна фактура» розбудовується шляхом «деконцентрації і деталізації подій» [5:11]. «Тут застосовано ретардаційні прийоми, — пише І. Денисюк, — характерні й для казкової композиції: бурхлива течія анекдотної фабули наче перегачена своєрідними греблями — трикратними повторами. З досвіду народних оповідачів запозичено викладову манеру. Спосіб оповіді тут створює повну «ілюзію сказа» [5:11].

У жанрі народного анекдоту невелика кількість персонажів, в оповіданні-анекдоті Г. Квітка-Основ'яненка — їх «чималий гурт», поява кожного наступного героя обґрунтовується, поведінка і вчинки деталізуються, мовні партії максимально конкретизовані. Застосування трикратного повтору (фольклорне начало) — випробування «патрета» солдата, початок і закінчення твору, композиційні переходи є прийомами народної поезики, але відчувається і «авторське почуття композиції» [5:12].

«Салдацький патрет» Г. Квітка-Основ'яненка сприймається як «жанр анекдота, схрещеного з образком. Анекдот дав фабульну гостроту й дотепність, образок — мальовничість тла та його широчінь і певну настроєву атмосферу» [5:12]. Згодом І. Вагілевич у статті «Замітки о руській літературі» назвав цей твір гуморескою.

Наступні оповідання Г. Квітка-Основ'яненка будують вже за зручною для нього схемою чи «моделлю», де фольклорна канва жанру анекдоту, казки чи переказу зазнає авторського дидактичного обрамлення, а оповідання набувають ілюстративної функції.

Сюжет оповідання «Мертвецький великдень» будується на народних переказах, легендах (С. Зубков), фольклорно-фантастичних мотивах (М. Походзіло), про що сам Г. Квітка-Основ'яненко пише у листі до П. Плетньова: «это легенда, местный рассказ, ежегодное напоминание в семье на заговены о «Терешке, попавшемся к мертвецам с вареником». Рассказанное по-нашему, как все передают это предание, нравилось, перечитывали, затверживали» [6:519]. Умовно твір можна поділити на дві частини: дійсність українського села та Нечипорів сон (начебто він попав на мертвецький великдень із вареником у зубах). Зберігаючи фабулу фольклорних жанрів, автор збагачує її новими мотивами, повір'ями, побутовими деталями. Змалювання героя літературного твору — Нечипора — відрізняється від фольклорного, де аб-

солютно відсутня мораль, тоді як Г. Квітка-Основ'яненко засуджує вади суспільства (лінь, п'янство, порушення церковних приписів) і висуває свою версію покарання за них: «за кабаку ніс відвіча; от я ж таки любив тягнути горілочку, так усі кишки разом і пропали... Хто охочий був битись, тому зараз кулаки повідпадають і руки скандзюбять у три погібелі... А котра, не тільки молодиця, та й дівчина, коли була моргуха, та очиями поводила чи на парубків, чи на нашого братчика... так таким вже зараз очі й пропали» [6:220].

Як не дивно, але зовсім несподівано Г. Квітка-Основ'яненко придумує «кару» (смолу гнали) для «письменних: що не зна в письмі ніякого товку, попаде книжку б то і добреньку, так як вона не по-вашому писана, так він її і перепише по-вашому; а не вмючи не тільки чужого язика, та гаразд і свого, та так наварняка, що з доброї книжки зробить, хоч її викинь овсі» [6:218–219]. Пояснити це можна тим, що письменника обурювала фальш тих, хто нещиро творив добро, сподіваючись забезпечити власне благополуччя на «тому світі», й менш за все дбав за досконалість «цього». Простежується міфологічне уявлення Г. Квітка-Основ'яненка про два світи, це споріднює оповідання з жанром казки та її часопросторовою характеристикою.

Текст «Мертвецького великдня» буквально «пересипаний» народними пареміями: прислів'ями, приказками, метафоричними та фразеологічними зворотами: «недалеко відкотиться яблучко від яблунки», «без піджоги і дрова не горять», «рада мама за пана, так пан не бере», «бодай тебе сей та той», «під монастир підвести», «циганський піт», «пішла попідвіконню», «часом з квасом, порою з водою», «шукай вітра в полі», «катюзі по заслuzі» та ін.

Г. Квітка-Основ'яненко в «Мертвецькому великдні» олітературує фольклорні жанри анекдоту, переказу, казки, легенди, оповідки, паремій та доповнює їх інформацією з українського сільського побуту, додаючи народному мотиву («Як Нечипір ділив вареник») їх «обрамлювальних сентенцій» «антиалкогольного спрямування» [5:14].

Г. Квітка-Основ'яненко, використовуючи казковий сюжет: «Був собі чоловік та жінка...», показує логіку демонічного — зрештою невідомо, чи все це було справді, чи лише приснилося п'яному. Народна анекдотична казка про зустріч чоловіка з мерцями доповнюється передісторією героя, його родовідною (батько «був собі велика ледащичка»), характеристикою подружніх взаємин

Нечипора зі сварливою дружиною. До того ж у фольклорному творі мерці — це не образ, а передусім «абстрактна множина», тоді як в літературному вони виписані з найдрібнішими деталями, мають свій «патрет».

Фольклорний мотив «осучаснювався», «намагнічувався політично» (нарікання автора на панщину, на нестерпні соціальні порядки і под.). Зазнав олітературення казковий сюжет про існування скарбів в оповіданні «От тобі і скарб» (1836). Головний герой твору Хома Масляк — лінивий і «несповна розуму», наслухавшись різних історій про скарби, вирішує привласнити їх, навіть ціною запродавця душі «нечистій силі». Постійне порушення моральних норм (не працює, знущається над дружиною і дітьми, не ходить до церкви) приводить його до Юдуна, охоронця скарбів. Г. Квітка-Основ'яненко вдається до літературних ремінісценцій в описі пекла, зауваживши, що там «достається і писачкам», які «пишуть повісті, та романці, і усякі теревені» [6:220]. У виносці робить промовисту приписку: «Добралися і до нас. От хіба лихо буде!» [6:220], водночас намагається зберегти ілюзію народної оповіді, вдаючись до характерних звернень: «...ось послухайте, люди добрі, що тут буде!», «Ось тут-то що було, послухайте!», а виклад тексту оповідання супроводжується вигуками, риторичними питаннями.

Дещо відмінну модель олітературення фольклорних жанрів порівняно з «Салдацьким патретом», «Мертвецьким великднем» та «От тобі і скарб» простежуємо в оповідан-

ні «Пархомове снідання» (1841). В основі твору — літературний анекдот, близький до народного. Г. Квітка-Основ'яненко імітує народний жанр анекдоту, розбудовуючи подібну сюжетну схему, вдається до реконструкції напівзабутого, з якого залишилася приповідка «Бачили очі, що купували...». Порівняно з фольклорним в літературному оповіданні-анекдоті персонажі мають іменами: Пархім Перевертень, Настуся, його скупа і зрадлива дружина, що тримала чоловіка впроголодь. Подія у творі географічно конкретизується — називається населений пункт ярмарку, де Пархім, випросивши у дружини на ласощі три шаги, спромігся купити тільки хрін. Письменник уводить в оповідання нові персонажі, додаткові мотиви, проте твір позбавлений нової літературної проблеми. Цікавість оповідання суто фабульна, як і в народному анекдоті.

Отже, Г. Квітка-Основ'яненко демонструє дві моделі олітературення фольклорних жанрів — це трансформація народного сюжету в літературне оповідання та імітація фольклорної прози (анекдоту, казки, приповідки). Митець виробив індивідуальний специфічний жанр оповідання шляхом олітературення фольклорних оповідних жанрів, створив нову жанрову структуру на межі двох художньо-естетичних систем — фольклорної і літературної. Оповідання написані за народнопоетичними сюжетами, мотивами мають специфічну художню природу.

Література

1. Вільна Я. Ідейно-естетичний феномен творчості Г. Квітки-Основ'яненка: герменевтичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Ярослава Вільна. — Київ, 2006. — 40 с.
2. Гончар О. Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість / Олесь Гончар. — К. : Наукова думка, 1969. — 365 с.
3. Горболіс Л. З'ясування фольклорних джерел творів Григорія Квітки-Основ'яненка / Лариса Горболіс // Дивослово. — 1994. № 10–11. — С. 21–24.
4. Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т. 9 кн. / Михайло Грушевський. — К. : Либідь, 1993. Т. 1. — 392 с.
5. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX — поч. XX ст. / Іван Денисюк. — К. : Вища школа, 1981. — 215 с.
6. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори / Григорій Квітка-Основ'яненко. — К. : Наукова думка, 1982. — 542 с.
7. Марків Р. Теоретичні аспекти фольклоризму в літературі / Роман Марків // Вісник Львівського університету : Серія філологічна. — 2007. Вип. 41. — С. 215–223.
8. Федченко П. Формування естетичної думки та літературної критики на Україні / Петро Федченко // Історія української літературної критики. — К. : Наукова думка, 1988. — С. 24–45.
9. Франко І. Zarysu ruchu literackiego Rusinow / І. Франко // Зібрання творів : в 50 т. — К. : Наукова думка, 1980. Т. 26. — С. 350–354.
10. Хропко П. Історія української літератури (Перші десятиріччя XIX століття) / Петро Хропко. — К. : Либідь, 1992. — 512 с.

11. Чижевський Д. Український сентименталізм / Д. Чижевський // Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Тернопіль : «Феміна», 1994. — 480 с.